

УДК 336.13

Н. В. Шевчук

*Львівська державна фінансова академія, Україна***ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Охарактеризовано основні зміни, що відбуваються в пенсійній системі України в період її реформування.

Ключові слова: пенсійна система, Пенсійний фонд України, доходи, видатки, дефіцит.

Охарактеризованы основные изменения, происходящие в пенсионной системе Украины в период реформирования.

Ключевые слова: пенсионная система, Пенсионный фонд Украины, доходы, расходы, дефицит.

The article defines the major changes taking place in the pension system of Ukraine in the period of its reformation.

Keywords: pension system, the Pension Fund of Ukraine, revenues, expenditures, deficit.

Пенсійна система будь-якої країни як складова її фінансової системи, а не лише детермінована зовнішніми чинниками та їх динамікою, а й впливає на кожного громадянина як суб'єкта пенсійної системи, так і на стан країни в цілому.

Сьогоднішню підвищену увагу до систем пенсійного страхування обумовлено, перш за все, демографічними змінами. Основний рівень пенсійних систем у більшості країн світу складає солідарний компонент, що передбачає утримування сучасних пенсіонерів за рахунок відрахувань застрахованих осіб. Цей компонент є найбільш чутливим до демографічної структури населення. Ефективність такого механізму можлива лише за умови співвідношення між платниками та пенсіонерами не більше ніж 3:1, у той час як сьогодні в Україні кількість платників вже менша за кількість пенсіонерів (станом на 01.01.2013 середньооблікова кількість працюючих та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності страхувальників складала 12,2 млн осіб, а загальна кількість пенсіонерів – 13,6 млн [1]).

Пенсійні системи у світовому просторі та в Україні, а також проблеми пенсійного страхування досліджували такі науковці, як Н. Барр, Б. Гнибіденко, Б. Зайчук, Г. Мак-Таггарт, Ю. Ткач, Д. Готсіс та інші. Не применшуючи наукових здобутків указаних авторів, варто зазначити, що питання виявлення напрямів удосконалення пенсійної системи України із урахуванням наявних проблем та викликів часу на сучасному етапі економічного розвитку, потребує додаткових досліджень.

Метою статті є розгляд дискусійних питань, що потребують розв'язання під час реформування та подальшого функціонування пенсійної системи із залученням світового досвіду; обґрунтування пропозицій щодо тих аспектів, які мають актуальність для України на сучасному етапі пенсійної реформи.

Упровадження нової багаторівневої пенсійної системи є дуже серйозним зрушенням для національної економіки, яке породжує і впливи, і, можливо, певні ризики для ситуації з макроекономічною стабільністю, з економічною динамікою, і структурні впливи на економіку тощо.

Як зазначає Д. Готсіс, літні працівники «заслужили» право на пенсію протягом комуністичної доби, чого не можна ігнорувати [4]. Сучасні пенсіонери в Україні – це люди, трудова діяльність яких частково припадає на роки незалежної України і на період радянських часів. Відповідно, ними та на їхню користь сплачувалися внески до пенсійної системи. Уявлення населення про ключові принципи побудови та роль пенсійної системи сформовані на базі радянської системи пенсійного забезпечення. Сьогодні ж, у період трансформації, важливо одночасно з вирішенням

поточних проблем функціонування пенсійної системи, закладати її фундамент щодо її подальшого розвитку. Дуже важливо формувати в особистості розуміння відповідальності за забезпечення людини в похилому віці та усвідомлення ролі держави та власної ролі в цьому процесі.

У контексті пенсійної проблематики для її оцінки найчастіше використовують співвідношення кількості пенсіонерів до кількості платників пенсійних внесків (інколи в доробках західних дослідників використано термін «коефіцієнт системного навантаження»). Такий показник може варіюватися за різними джерелами інформації, але, згідно з оцінками Аналітично-дорадчого центру «Блакитна стрічка», в 2011 р. він склав 88 %. Протягом 2012–2013 років відбувається незначне зниження показника до 87 %, після чого він починає стало зростати; у 2050 р. він складатиме 117 % [1]. Іншими словами, за умови збереження наявних демографічних тенденцій четверо працівників повинні будуть утримувати майже п'ятьох пенсіонерів.

Причинами такого явища є низький рівень народжуваності та зниження тривалості життя.

Мінімальний розмір пенсії на сьогодні формально відповідає споживчому кошику. Але цей споживчий кошик, на базі якого сьогодні розраховують мінімальний розмір пенсії, затверджувався у 2000 р., тому його склад і структура вже не відповідає реаліям життя. Перегляд споживчого кошика має відбуватися щорічно, але у 2010 р. змін не сталося. На думку експертів, наразі без втрат для економіки споживчий кошик можна збільшити на 30–50 % [3].

В Україні на сьогодні існують дві різні пенсійні системи: для пересічних людей, пенсія яких становить 45–50 % від їхньої заробітної плати, та для чиновників – 80 % від зарплати [6]. Зокрема, згідно статистичних даних, середня пенсія пересічної людини становить наразі близько 1300 грн, військовослужбовця – 2 тис. грн, чорнобильця – 3 тис. грн, митника – 4,5 тис. грн, прокурора – 6,5 тис. грн, судді – 7,5 тис. грн, депутата – 15,5 тис. грн.

За умови збереження нинішньої ситуації перспективи поліпшення фінансового стану ПФУ виглядають досить примарно, а отже, і вся система державних фінансів перебуває під безперервною загрозою.

З огляду на таку ситуацію влада проголосила, що проведення пенсійної реформи в Україні продиктовано насамперед необхідністю підвищення соціального захисту малозабезпечених категорій пенсіонерів та встановлення соціальної справедливості в пенсійному забезпеченні громадян.

Явно порушуватимуть пенсійні права пропозиції, спрямовані на:

- підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років (та за спеціальними законодавчими актами для чоловіків до 62 років);
- збільшення тривалості страхового стажу з 20 років у жінок і 25 років у чоловіків до 30 і 35 років відповідно, необхідних для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі;
- застосування при призначенні пенсій показника середньої заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні за три календарні роки, які передують року звернення за призначенням пенсії;
- проведення перерахунку пенсій працюючим пенсіонерам лише з урахуванням стажу роботи після призначення пенсії із застосуванням показника середньої заробітної плати (доходу) в середньому на одну застраховану особу в цілому по Україні, яка враховувалася під час призначення пенсії.

Замість джерел наповнення Пенсійного фонду автори пошуку законопроекту ставку зробили на збільшення нормативного пенсійного стажу.

Підвищення пенсійного віку варто відкласти на більш пізній термін. А за цей час потрібно розробити комплекс заходів у сфері охорони здоров'я, охорони праці та в інших сферах, щоб збільшити вік життя.

Якщо ж і піти шляхом підвищення пенсійного віку жінкам, то треба передбачити в законопроекті норму, яка б заохочувала людей працювати довше, більш мотивовано, ніж прописано в частині третій статті 29 законопроекту.

Основні недоліки пропонованого урядом проекту пенсійної реформи визначили головні завдання, що необхідно вирішити:

1. Під час альтернативного громадського обговорення пенсійної реформи профспілки, експерти та працівники трудових колективів визначили, що основними задачами пенсійної реформи мають стати, насамперед, дієві механізми збільшення наповнення до пенсійного фонду, а не обмеження пенсійних витрат. Це може бути здійснено за рахунок розробки програми створення нових робочих місць та законодавчих стимулів для легалізації зарплат.

2. Пенсійна реформа не передбачає інституційних гарантій збереження пенсійних грошей, а через інфляцію та непрозоре управління пенсійними фондами українці можуть взагалі втратити частину пенсійних грошей.

3. Нова редакція пенсійної реформи не демонструє механізмів знищення корупції у системі пенсійного забезпечення.

Замість запровадження комплексу стратегічних заходів із ліквідації основних економічних, соціальних, демографічних причин дефіциту Пенсійного фонду, проект закону спрямовано на вирішення лише одного тактичного завдання – скорочення дефіциту бюджету Пенсійного фонду.

Для комплексного врегулювання проблем пенсійного забезпечення пропонуємо:

1. Розробити національну програму збільшення кількості робочих місць як органічну складову пенсійної реформи та почати її реалізацію.

2. Прийняти національну програму збільшення тривалості життя в Україні як другу органічну складову пенсійної реформи та розпочати реалізацію.

3. Розробити національну програму збільшення розміру зарплати, як третю органічну складову пенсійної реформи та розпочати її реалізацію. Узяти курс на послідовне збільшення розміру зарплат вітчизняних працівників до європейського і світового рівня шляхом збільшення частки зарплати у вартості кінцевого продукту або послуги. Зростання розмірів зарплати автоматично потягне збільшення надходжень до Пенсійного фонду.

4. Упорядкувати виплату зарплати. Ліквідувати саму можливість несвоєчасної виплати або невиплати зарплати. Невиплата або невчасна виплата зарплати зумовлює зменшення внесків до Пенсійного фонду або їх затримку.

5. Знищити практику «зарплати у конвертах». Легалізація тіньової зарплати приблизно вдвічі збільшить внески підприємств і установ до Пенсійного фонду.

6. Створити рівні умови для розвитку трьох систем пенсійного забезпечення – обов'язкової солідарної, обов'язкової накопичувальної і системи добровільних заощаджень.

7. Надати всім віковим категоріям робітників рівне право користуватися послугами обов'язкової солідарної, обов'язкової накопичувальної і системи добровільних заощаджень.

8. Вилучити із законопроекту принцип оподаткування пенсійних виплат із накопичувальних фондів другого рівня всіх форм власності.

9. Покласти в основу пенсійної реформи тристороннє управління Пенсійним фондом – держава – роботодавці – профспілки замість монополізованого зараз державою. Це посилить контроль та збільшить відповідальність сторін і у процесі наповнення Пенсійного фонду, і у процесі розподілу та використання його коштів. А найголовніше – стане основною перепорою для корупції та непрозорості дій у цій сфері. Наприклад, нині до пенсійного віку в Україні доживають лише 25–30 % чоловіків. Але ті 70–75 % чоловічого населення, що не дожило до

моменту одержання пенсії, приблизно 42 роки сплачувало внески до Пенсійного фонду. З огляду на це, у Пенсійному фонді щорічно має залишатися значно більше коштів, ніж декларується. Але про них ніхто ніколи нічого не говорить. Ці кошти не отримують ні живі пенсіонери, ні нащадки людей, які не дожили до пенсійного віку. Можливо, за рахунок цих грошей можна було б певним чином вирішити питання дефіциту.

Оскільки можливість зменшення видаткової частини бюджету у вітчизняних реаліях є досить сумнівною, зусилля експертної спільноти та уряду мають бути сконцентровані у таких напрямках:

- звільнення ПФУ від невластивих функцій;
- обмеження можливостей дострокового виходу на пенсію;
- поліпшення адміністрування й ретельний контроль за видатками ПФУ;
- пошук додаткових джерел фінансування.

Одним із системних кроків щодо збалансування бюджету ПФУ та реалізації принципу соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні може стати уніфікація умов пенсійного забезпечення «спеціальних» пенсіонерів (державних службовців, «силовиків» та інших спеціальних категорій, окрім працюючих у шкідливих для здоров'я умовах праці).

Указаний захід дозволить вирішити ще одне із завдань Програми економічних реформ, а саме звільнить солідарну систему від невластивих для неї видатків.

10. Покласти в основу пенсійної реформи принцип відмови від прогресивної шкали оподаткування на регресивну – чим більший фонд зарплати на підприємстві, тим меншим податком на пенсійне забезпечення його обкладати. Це спонукатиме роботодавців сплачувати зарплату легально, а внески до Пенсійного фонду – повністю і своєчасно.

11. Вилучити із законопроекту всі статті, які передбачають підвищення пенсійного віку. Залишити вік виходу на пенсію на сучасному рівні до того часу, коли тривалість життя в країні реально зростає до необхідного рівня. Досягти збільшення надходжень до пенсійного фонду за рахунок удосконалення економічної політики, наведення порядку у сфері оподаткування, розмірів і виплати зарплати.

Отже, зміни в законодавстві мають базуватися на комплексному економічно й соціально обґрунтованому підході до системи пенсійного забезпечення.

Усвідомлюючи значимість соціального захисту пенсіонерів у нашій країні був впроваджений якісно новий рівень пенсійного забезпечення – недержавне пенсійне забезпечення, але необхідні дуже важливі зміни, щоб це реформування принесло бажані результати. Зокрема, щоб накопичувальна пенсійна система успішно функціонувала потрібно створити інфраструктуру та механізми ефективного інвестування пенсійних коштів, надійного їх захисту від ризиків втрати та знецінення. Для цього потрібно:

1. Виконувати правила інвестування пенсійних коштів, які мінімізують ризик і гарантують дохід.

2. Відпрацювати на прикладах програму розвитку ринку середньо- і довгострокових боргових зобов'язань як одного з важливих інструментів інвестування пенсійних коштів та механізми гарантування виконання державою своїх боргових зобов'язань.

3. Сприяти розвитку ринку іпотечних фінансових інструментів, становленню інвестиційних фондів, вкладанню в них пенсійних коштів і наступному використанню при кредитуванні будівництва та придбанні житла.

4. Забезпечити виконання механізмів взаємодії учасників пенсійних фондів, банків, небанківських установ, що їх обслуговують [5].

5. Забезпечити та розробити механізми участі пенсійних фондів в Управлінні емітентами акцій, у які вкладені пенсійні активи та інвестування і пенсійні активи та інвестування пенсійних коштів в іноземні фінансові проекти.

6. Забезпечити фінансову стабільність установ, які приймають пенсійні внески.

Указані дії створять ефективну систему інвестування пенсійних коштів у розвиток економіки, а також сприятимуть фінансовому зміцненню накопичувальної пенсійної системи та забезпеченню її стійкості з поступовим зближенням співвідношення між середніми розмірами пенсій і заробітної плати до 70 %. Будуть усунуті чинники соціальної несправедливості перерозподілу коштів Пенсійного фонду на користь пільгових категорій.

Висновки.

Таким чином, подальше реформування пенсійної системи в Україні має спиратися на теоретично і практично обгрунтоване дослідження цієї сфери. Розв'язуючи ці завдання, потрібно спиратися на ступінь задоволення потреб пенсіонерів з урахуванням показника темпів зростання економіки, витрат пенсійного фонду на їхнє забезпечення. Реформування пенсійної системи в складних і суперечливих умовах трансформування повинне враховувати вплив фінансових ризиків.

Уважаємо, що саме ці дії допоможуть поліпшити пенсійну систему України, тому що вони вказують на реальний шлях вирішення проблем та зароджують надію на поліпшення економічного стану країни.

Сформована в Україні на базі солідарного компонента пенсійна система є історично обумовленою. У короткотерміновому періоді можливі лише часткові зміни та корекція її функціонування. Для трансформації пенсійної системи та впровадження накопичувальної складової в Україні потрібна система заходів, зорієнтована на довгостроковий період, а саме: стабілізація фінансового стану Пенсійного фонду (обумовлено необхідністю залучення частини коштів безпосередньо на впровадження системи, а також спрямування внесків до накопичувального фонду), створення сприятливої макроекономічної ситуації та розвиток фінансового ринку, що забезпечать збереження та нагромадження пенсійних заощаджень. Важливою передумовою успішного розвитку пенсійної системи України та переходу її до страхових принципів є формування в населення розуміння особистої відповідальності щодо матеріального забезпечення себе в похилому віці.

Бібліографічні посилання

1. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050 : Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.brc.undp.org.ua/ua/press/news/134>
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Науково-практичний коментар: інтегрований навчально-атестаційний комплекс / [Зайчук Б. О., Зарудний О. Б., Березіна С. Б. и др.]. – К. : НВП «АВТ», 2005. – 1024 с.
3. Пенсійна реформа в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=4&Itemid=135
4. **Ткач Ю. С.** Соціально-психологічні аспекти довіри населення до добровільного пенсійного страхування / Ю. С. Ткач // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – Т. 2. – С. 356–361.
5. Указ Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні» № 291/98 від 13.04.1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/291/98>
6. **Черненко К. П.** Вплив демографічних та макроекономічних факторів на ефективність системи пенсійного забезпечення в Україні / К. П. Черненко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 19. – С. 66–69.

Надійшла до редколегії 29.01.2014